

ДНІПРОВІ ПОРОГИ ЯК ЗАПОВІДНЕ ЯДРО НАЦІОНАЛЬНОГО ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЗНАЧЕННЯ

В. В. Манюк // Розвиток заповідної справи в Україні і формування Пан-європейської екологічної мережі. Матеріали міжнар. науково-практ. конф. (м. Рахів, 11-13 листопада 2008 року). – Рахів, 2008. – С. 266-270.

Дніпрові Пороги – ключова територія, унікальне природне утворення планетарного рівня. По Дніпрових Порогах споконвіку ідентифікували весь регіон, по них визначали географічне положення Скіфії і Земель Війська Запорізького. Дніпрові Пороги відігравали протягом тисячоліть дуже важливу роль як сакральний об'єкт для різних народів, були джерелом природних ресурсів і специфічним місцем для формування, збереження і гартування неповторного суспільного утворення – запорозьких козаків... Пороги були причетними до ключових геополітичних подій, оскільки сформували своєрідний природний “прохід”, або “ворота” між різними світами – кочовим та хліборобським. У 1929 р. із спорудженням греблі Дніпрогесу почала заповнюватися “чаша” першого водосховища на Дніпрі, і поступово, за 3 роки вода повністю накрила дев'ять порогів разом із численними островами, заборами, скелями, історичними пам'ятками, козацькими зимівниками, а також – із міриадами живих організмів, з яких найбільше постраждали види-реофіли та петрофіли. Але й після того, як Пороги поховали під водою, ця територія зберегла значною мірою свою неповторну ландшафтну мальовничість, багате біорізноманіття та історико-культурну спадщину. І через 80 років після затоплення Пороги залишаються цінним об'єктом для заповідання та формування пан-європейської екомережі.

У 2003 р. на виконання Указу Президента від 1994 р. про резервування земель для заповідання було розроблено проект регіонального ландшафтного парку “Придніпровський”. Щоправда, в реаліях того політико-економічного моменту було реалізовано лише його першу чергу – в межах одного з трьох адміністративних районів Дніпропетровщини, на території яких розташовані Пороги, а саме – Солонянського. Нажаль, за 5 років з моменту підготовки проекту Обласна рада так і не спромоглася прийняти рішення про створення першого на Дніпропетровщині регіонального ландшафтного парку. Крім того, за 5-річний період з 2003 р., передбачалося розробити проекти й для решти території, тобто для Дніпропетровського та Синельниківського

районів, однак цього не відбулося, натомість триває неприхована експансія людини на ці території: в першу чергу загрозу представляють забудова берегів елітним житлом і тотальна приватизація земель.

Спадщину майбутнього парку доцільно охарактеризувати у цілісному територіальному аспекті – для всіх трьох районів у межах Дніпропетровської області. Крім того, при глибшому вивченні питання стало цілком очевидно, що статус регіонального парку для Порожистого Дніпра – замалий, а за всіма ознаками його природна спадщина заслуговує статусу національного природного парку [2]. Північна межа перспективного національного парку починається від південних околиць Дніпропетровська (с. Старий Кодак), і проходить до межі із Запорізькою областю обабіч Дніпра. Заповідна територія логічно повинна продовжуватися і в Запорізькій області впритул до о. Хортиця, формуючи з ним два взаємопов'язаних заповідних ядра національного рівня. Із заходу та сходу територія парку включає всі балкові системи, а по долинах річок Порожистого Дніпра – Мокрій Сури, Вороній та Плоскій Осокорівці межами можуть слугувати автостради (Дніпропетровськ-Запоріжжя та Москва-Сімферополь).

Вся Порожиста частина Дніпра знаходиться в межах Українського кристалічного щита. Навпроти кожного із затоплених Порогів по берегах Дніпра збереглися виходи мальовничих гранітних та гнейсових скель. Фактично у межах парку, навіть при затоплених порогах, представлено щонайменше 18 геологічних пам'яток комплексного значення. Основні рельєфотвірні елементи майбутнього парку: пороги та забори (тимчасово затоплені); корінні та алювіальні острови (затоплені майже повністю, за винятком двох островів Махортетів, що до затоплення були частиною лівого берега Дніпра); береги Дніпра (скелясті ділянки, суглинисті урвища та піщані пляжі); розгалужені балкові системи (їх на території майбутнього парку більше 130 (!); схожі з ними за будовою долини малих річок Вороної та Осокорівки, і дещо розвиненіша долина р. Мокрої Сури. У гирлах річок і крупних балок при підтопленні утворилися затоки. Річкові тераси в цій частині Дніпра майже не розвинені. Вододіли між балками являють собою типові рівнинні плакори, зайняті полями й лісосмугами. По крупних балках (Башмачка, Тягинка, Легка) створено великі стави.

Природне різноманіття рослинного покриву перспективного парку складається з байрачних лісів, зональної степової рослинності, псамофільних та петрофільних степів, лучної, коловодної та водної рослинності, бур'янових угруповань. Флора Порожистого Дніпра попередньо налічує не

менше 700 видів судинних рослин. Ядро її складають степові, кверцетальні, неморальні та петрофільні види. З фітоценозів найкраще розвиненими є байраки, які являють тут особливий південний варіант. У них збереглися унікальні пакленові та чисті діброви первинної структури віком 150-300 років! У степовому комплексі домінують різнотравно-типчакowo-ковиллові степи з ковилами найкрасивішою, дніпровською, типчаком валіським та тонконогом гребенястим. Інтерес являють петрофільні ділянки з високим видовим багатством. Рідкісні рослини у флорі судинних рослин Порожистого Дніпра представлені 15 видами Червоної книги України, 4 видами Європейського Червоного списку, та 67 видами Червоного списку Дніпропетровщини.

Фауна території є типовою для комплексу надрічкових яружно-балкових систем з чергуванням байрачно-лісових, балково-степових, прибережних, петрофільних та польових біотопів. Важливою складовою є комплекс видів, пов'язаних із водоймами, в першу чергу – з самим Дніпром. На тлі фауністично збіднених районів, прилеглих до перспективного парку, особливо багатою здається фауна Порожистої частини Дніпра.

Світ хребетних майбутнього парку за попередньою оцінкою включає 25 видів риb, 5 - земноводних, 10 – плазунів, 152 – птахів та 40 видів ссавців. Іхтіофауна зазнала значної трансформації після затоплення Порогів і радикальної заміни режиму швидкоплинної ріки із кам'янисто-піскуватим дном на режим величезної водойми із замуленим дном, великими глибинами, вторинними мілководдями та майже стоячою водою. Повністю зникли найбільша в Світі популяція ендемічної марени дніпровської, а також дніпровські субпопуляції білуги чорноморської та осетра. Натомість у водосховищі розселилися реакліматизовані види – білий амур, чебачок амурський, атерина чорноморська [3]. Втім, і донині Порожистий Дніпро є осередком збереження та відтворення дніпровської іхтіофауни: тут існують великі популяції судака, берша, сома, ляща, тарані, хоча й дуже рідко, але зустрічається стерлядь. У сучасній іхтіофауні значне місце за біомасою посідають види бичків. Вони є основою кормової бази для численної в цих місцях популяції водяного вуза. Порожиста частина Дніпра має ключове значення для збереження однієї з найчисельніших в Україні популяцій зеленої ящірки. Тут трапляється чотири види плазунів, занесених до Червоної книги – жовточеревий та чотирисмугий полози (дуже рідко), мідянка і гадюка степова. Особливий інтерес являє також реліктова популяція різнокольорової ящурки. Багатим є світ птахів, в якому найповніше

представлений байрачно-степового комплекс. Водосховище, не зважаючи на одноманітність біотопів, приваблює теж чимало видів, з яких більшість однак бувають у парку лише під час міграцій. Біля води можна зустріти як фонові види (лиска, крижень, чирянка велика, чаплі), так і раритетні (кулик-сорока, чайка, великий баклан тощо). Дніпрові Пороги є осередком для гніздування канюка, великого та малого яструбів, чорного шуліки, боривітру; в гніздовий період тут зафіксовані три види лунів, орлан-білохвіст, орел-карлик та ін. Із ссавців відмічено 6 видів, занесених до Червоної книги України (борсук, видра річкова, тхір степовий, горностаї, мишівка степова, тушканчик великий) [1].

Світ безхребетних парку до цього часу майже невивчений. На сьогодні відомо, що він включає щонайменше декілька тисяч видів, серед яких є чимало ендемічних та рідкісних видів комах. В.О. Барсовим було визначено 1953 види комах для цієї території, в тому числі 47 видів з Червоної книги України та 132 види з Червоного списку Дніпропетровщини. Як приклади достеменно зафіксованих для парку протягом останніх 10 років можна назвати дибку степову, мнемозину, махаона, поліксену, іриса плямистого, скарабея священного, вусачів великого дубового та зеленого таврійського, сколію гігантську, дубового бражника і багато інших. За названими видами легко зрозуміти, що територія є справжнім ентомологічним “ельдorado”.

Історико-культурна спадщина парку є багатою й своєрідною. До найціннішого слід віднести, по-перше, понад 30 курганів, в т.ч. досліджувані ще Д.І. Яворницьким та його учнями [4]. По-друге, навпроти першого порога збереглися залишки Кодацької фортеці XVIII ст., там же, а також біля с. Волоського – залишки старовинних козацьких цвинтарів; пам'ятний знак на честь загибелі князя Святослава біля Ненаситця. Інтерес являють непогано збережені кам'яниці поч. XX ст., збудовані для земських потреб (школи та лікарні), як наприклад у сс. Старих Кодаках, Башмачці. Є й більш неординарні пам'ятки, як-от мегалітичне сакральне коло (кромлех) у с. Микільському. На жаль, і нині продовжується знищення історико-культурної спадщини, зокрема, асимілюється сучасною забудовою старовинне поселення баварських німців у с. Ямбурзі. Взагалі, характеризуючи історико-культурну спадщину району Дніпрових Порогів, слід зазначити два моменти: а) велика кількість пам'яток затоплена або зруйнована гранітними кар'єрами (стоянки та поховання різних епох, печери, кам'яні вівтарі та шліхувадла кам'яного віку; б) історико-культурним змістом тут насправді наповнено все: кожна балка, кожен камінь, кожний береговий виступ чи криниця є свідками

різних подій, мали свою власну історію, назви, й з кожним наступним поколінням людей обростали новими шарами фольклору, народної мудрості та легенд.

Як нині спроектований регіональний ландшафтний парк “Придніпровський”, так і перспективний національний природний парк “Дніпрові Пороги” – мають на меті поєднувати охорону природних багатств краю з розвитком рекреації. Як ключова й успішна рекреаційна територія Дніпрові Пороги відбулися ще на початку ХХ ст., коли сюди споряджались численні й масові екскурсії – кіньми, човнами, пішки й першими автобусами... За радянський період, на щастя, не відбулося дуже щільної забудови стаціонарними рекреаційними установами, й дотепер на всій протяжності Дніпрових Порогів існує не більше 10 крупних турбаз та дитячих таборів.

Але вже у пострадянський період, і особливо у 2000-ні роки, із зростанням автотранспортних можливостей, відбувається стихійний рекреаційний бум, який має декілька гостро негативних тенденцій: пряме знищення біоти та паплюження ландшафтів, особливо – вразливих і в той же час рекреаційно найпривабливіших петрофільно-степових та псамофільних по берегах Дніпра; підриг попугацій видів риб через постійно зростаючі масштаби аматорського рибальства; зростання попуга на територію, котра стає все привабливішою для інвестування в нерухомість; високий інтерес до території з боку елітних мисливців; засмічення території. З іншого боку, структура території дозволяє легко організувати централізований контроль над рекреацією з метою запобігання негативному впливу на природні комплекси майбутнього національного парку.

Щодо організації території та пріоритетів в управлінні майбутнім парком, слід зазначити наступне: при зонуванні треба врахувати найперше те, що заповідна зона повинна бути основною структурно-функціональною частиною заповідної території і домінувати за площею. До складу рекреаційної зони – включати тільки ті ділянки, де відсутні попугації рідкісних та зникаючих видів біоти, і де фактично вже відбувається рекреаційне використання. Для рекреаційної зони необхідно провести внутрішню диференціацію з визначенням типу рекреаційного використання, рекреаційної ємності та допустимих меж навантаження, які, крім того, повинні в майбутньому гнучко коригуватися з пріоритетом щодо збереження стійкості та цілісності природних екосистем рекреаційної зони. Пріоритетними напрямками відпочинку для парку можуть бути пізнавально-

екскурсійний, короткочасний сімейний, а також види, пов'язані з Дніпровським водосховищем – яхтинг, дайвінг, аматорське рибальство тощо.

У межах майбутнього парку необхідно суворо заборонити видобування будь-яких корисних копалин, а ями колишніх кар'єрів доцільно використовувати як об'єкти рекреації та для відтворення петрофільних екосистем. Необхідно заборонити будь-яке, в тому-числі й стаціонарне рекреаційне будівництво за межами земель, вже історично на сьогодні зайнятих будівлями (в населених пунктах).

Вся система управління парком повинна бути спрямована на якнайповніше збереження цілісності природного комплексу, тому необхідно заборонити будівництво будь-яких нових ниток автошляхів (за винятком випадків, коли альтернативні варіанти будуть більш віддаленими порівняно з існуючими відносно заповідної та рекреаційної зон парку); не припускати вже навіть на етапі проектування будівництва нових мостів через Дніпро; обмежити розширення меж населених пунктів тощо. Сучасний менеджмент парку та його зонування слід здійснювати з урахуванням перспективи відродження Дніпрових Порогів, а після того, як останнє відбудеться, для всіх звільнених ділянок встановити заповідний або обмежений рекреаційний режим із допущенням лише короткочасного відвідування та ще – відведення певної частини відродженого русла під вірогідний судноплавний канал.

Господарська зона може створюватися тільки в місцях традиційного господарювання. Форми господарювання в ній – рибальство, сінокосіння, випасання худоби, заготівля лікарських рослин, рекреація повинні не завдавати шкоди природним екосистемам, а такі форми, як видобуток корисних копалин, рільництво, будь-яке будівництво (за винятком рекреаційного) на вільних від існуючих будівель землях повинні бути забороненими.

1. Булахов В. Л., Пахомов О. Є. Біологічне різноманіття України. Дніпропетровська область. Ссавці (*Mammalia*). – Д.: Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2006. – 356 с.
2. Манюк В.В. Модель екомережі для Степового Придніпров'я: підходи до проектування // Глобалізаційні процеси в природокористуванні. Матеріали наук.-практ. конф. – Алушта: НПЦ "Екологія Наука Техінка", 2008. – С. 67-69.
3. Новіцький Р.А. Інвазія чужорідних видів тварин у Дніпровські водосховища // Свята справа, 2007. – Вип. 3–4. – С. 50-52.
4. Яворницький Д.І. Дніпрові пороги: Геогр.-істор. нарис. – Д: Промінь, 1989. – 142 с.